

*Карабань Я. А.,
здобувач кафедри цивільного права
НУ «Одеська юридична академія»,
суддя господарського суду Донецької області*

СТРОК (ТЕРМІН) ВИКОНАННЯ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Анотація. У статті аналізуються положення чинного законодавства України, що визначають строки (терміни) виконання цивільних грошових зобов'язань та порядок визначення моменту їх виконання. Обґрунтовується необхідність зміни законодавчого положення, що визначає момент виконання обов'язку повернення позики, та встановлення загальних правил про визначення моменту виконання грошового зобов'язання, які поширювались би на всі види цивільних грошових зобов'язань.

Ключові слова: грошові зобов'язання, строк виконання, момент виконання, позика, банківський рахунок.

Постановка проблеми. Більшістю цивільно-правових договорів передбачено передачу товарів, виконання робіт, надання послуг. Ці дії здійснюються за певну грошову винагороду або певну плату. Своєчасна оплата за угодою між сторонами дозволяє особі, на користь якої здійснюється платіж, в подальшому продовжувати свою нормальну господарську діяльність – продаж товарів, виконання робіт, надання послуг. З іншого боку, прострочення платежів створює перешкоди для виробничої чи іншої діяльності їх отримувачів. Це вимагає належного правового визначення строків платежів і термінів їх фактичного здійснення. Проте, це визначення не завжди є вдалим, що викликає потребу в додатковому науковому аналізі строків (термінів) виконання грошових зобов'язань. В науці цивільного права ця проблема досліджена недостатньо. Цим обумовлюється актуальність проблеми, якій присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. До проблеми строків (термінів) виконання грошових зобов'язань звертались як радянські дослідники, так і сучасні науковці з України та Росії – Л. А. Лунц, О. П. Подцерковний, І. М. Опачий, В. А. Белов, Д. Г. Лавров, Новосолова Л. А., інші. Метою цієї статті є викладення результатів досліджень положень чинного цивільного законодавства України, які стосуються строків (термінів) виконання грошових зобов'язань, формулювань з урахуванням результатів досліджень інших науковців, теоретичних положень і розробка рекомендацій задля удосконалення чинного українського законодавства і практики його застосування.

Викладення основного матеріалу. Правовідносини щодо виконання грошових зобов'язань визначено за-

гальними правилами про строки виконання зобов'язань (ст. 530, 538 ЦК), положеннями Цивільного кодексу, іншими законами та нормативно-правовими актами, які стосуються окремих видів зобов'язань, а також цивільно-правовими договорами.

Обов'язкова попередня оплата за товари, роботи, послуги Цивільним кодексом України прямо не встановлена. Про попередню оплату товарів згадується тільки у ст. 693 і ч. 1 ст. 854 ЦК, які допускають її встановлення договором. Крім того, ч. 4 ст. 916 ЦК надає перевізникові право притримати переданий йому для перевезення вантаж для забезпечення внесення провізної плати та інших платежів, якщо інше не встановлено законодавством і не впливає із суті зобов'язання. Проте, це не спосіб встановити обов'язок попередньої оплати послуги щодо перевезення, бо право притримати, з урахуванням ч. 1 ст. 594 ЦК, означає право особи не передавати вже доставлену річ вантажоотримувачу. У Господарському кодексі встановлено положення про попередню, як правило, оплату енергії. Дія цього положення не виходить за межі господарських відносин та не поширюється на постачання енергії фізичними особами, котрі не виступають у таких відносинах як підприємці.

Звичайним для Цивільного кодексу є правило, згідно якого плата за товари, роботи, послуги вноситься після виконання умов договору щодо передачі товарів, результатів робіт або надання послуг. Так, загальне правило ч. 1 ст. 692 ЦК зобов'язує покупця «оплатити товар після його прийняття». Ч. 1 ст. 854 ЦК покладає на замовника обов'язок «сплатити підрядникові обумовлену ціну після остаточної здачі роботи». Відповідно до ч. 4 ст. 879 ЦК «оплата робіт проводиться після прийняття замовником збудованого об'єкта (виконаних робіт)». Дослівне тлумачення наведених законодавчих норм дає безглуздий результат, оскільки через десять років після відповідної події – це теж «після» неї. Тому ці положення слід тлумачити розумно, з урахуванням принципу верховенства права. Закон не встановлює обов'язку здійснити платіж негайно, однак ст. 530 ЦК встановлено семиденний строк на випадок, коли терміни виконання зобов'язання конкретно не визначені, а тому могли б бути занадто тривалими за відсутності погодженого строку, а ст. 692, 854, 879 та інші Цивільного кодексу строк здійснення платежу визначають. Отже, розумне тлумачення законодавчих положень дає підстави ствер-

джувати, що із них випливає обов'язок здійснити платіж в строк, що є середнім між негайним виконанням і виконанням впродовж семиденного строку. Зазвичай строки виконання грошових зобов'язань нормативно не встановлюються, тобто прерогатива визначення таких строків в основному залишається за сторонами договірних відносин. Проте, не всі сторони в договорі зазначають такі строки. Тоді застосуванню підлягає загальне правило ч. 2 ст. 530 ЦК, відповідно до якого боржник повинен виконати обов'язок (це поширюється і на грошові зобов'язання) у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги. Це не єдине правило, що встановлює загальні (такі, що стосуються усіх цивільно-правових зобов'язань) правила про строки (терміни) виконання зобов'язань. Ще одну низку загальних положень про строки виконання зобов'язань законодавець розмістив у ст. 538 ЦК, досить нелогічно відірвавши ці правила від правил ст. 530 ЦК. Доцільно норми ст. 538 ЦК було б розмістити зразу після ст. 530 ЦК. В іншому випадку, навіть досвідчені фахівці не завжди помічають логічний зв'язок між правилами ст. 530 і 538 ЦК. Навіть у ґрунтовних дослідженнях О. П. Подцерковного, спеціально присвячених проблемам грошових зобов'язань, аналізуються положення ст. 530 ЦК, але про ст. 538 ЦК не згадано ні при аналізі визначених, ні при аналізі невизначених строків виконання грошових зобов'язань [1, 115-126; 2, 247-248]. Правові норми, що встановлені ст. 530 ЦК стосуються всіх зобов'язань, а тому є загальними у відношенні до правових норм, що встановлені ст. 538 ЦК, стосуються тільки взаємних зобов'язань, що ґрунтуються на одному й тому ж договорі, а тому є спеціальними.

Правда, у ст. 538 ЦК йдеться не про зустрічне виконання взаємних зобов'язань, а про зустрічне виконання одного й того ж зобов'язання, до змісту якого входять обов'язки всіх сторін договірних відношень. Виконання обов'язку однією стороною при цьому обумовлюється виконанням іншою стороною свого обов'язку. Формулювання ст. 538 ЦК виходить із широкого розуміння поняття зобов'язання як єдиного зобов'язального правовідношення, до змісту якого входять усі права та обов'язки, що виникли на підставі двостороннього договору. При зустрічному виконанні зобов'язання відповідно до ч. 2 ст. 538 ЦК сторони повинні виконувати свої зобов'язання одночасно. Оскільки обов'язок (зобов'язання) однієї із сторін двостороннього договору зазвичай є грошовим, останній, за загальним правилом ч. 2 ст. 538 ЦК, повинен виконуватись одночасно з виконанням зустрічного обов'язку (зобов'язання) іншою стороною.

Отже, сторона, якій відповідно до договору передані товари, результати робіт або надані послуги, повинна виконати зустрічне грошове зобов'язання одночасно, тобто негайно після отримання товарів, прийняття результатів робіт, отримання послуг з ура-

хуванням технічної можливості здійснення платежу (при безготівкових розрахунках для цього потрібен певний час з урахуванням необхідності оформлення розрахункових документів та режиму роботи банку, що обслуговує платника). Оскільки ст. 538 ЦК встановлює спеціальні правила стосовно правил, встановлених ст. 530 ЦК, сфера застосування ст. 530 ЦК істотно звужується. Зокрема, ст. 530 ЦК застосовується у випадках, коли договір купівлі-продажу встановлює обов'язок покупця здійснити попередню оплату але при цьому строк оплати не визначається. Таке прямо передбачено, зокрема ч. 1 ст. 693 ЦК.

Інша проблема, що стосується строку (терміну) виконання грошового зобов'язання, пов'язана з визначенням моменту його фактичного виконання. Якщо грошове зобов'язання виконується шляхом здійснення платежу готівкою, моментом виконання є момент передання (вручення) грошової суми платникам одержувачу платежу. При використанні реєстраторів розрахункових операцій цей момент фіксується у розрахунковому чеку.

При безготівкових розрахунках законодавець уникає того, щоб визначити у Цивільному кодексі момент виконання грошового зобов'язання. Сучасні технології дали можливість істотно скоротити тривалість безготівкового розрахункового процесу. Відповідно це послаблює актуальність проблеми визначення моменту виконання грошового зобов'язання. Але ця проблема залишається актуальною завжди, бо боржник за грошовим зобов'язанням може здійснити платіж, банк може на суму платежу зменшити суму коштів на поточному рахунку платника в банку, а далі ці кошти не перерахувати із-за своєї фінансової неспроможності. Те ж саме може трапитись і з Банком, що обслуговує отримувача коштів: він може кошти отримати, але не зарахувати їх на поточний рахунок отримувача коштів.

Дивно, що це питання не вирішене і Законом «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Ч. 30.1 ст. 30 цього Закону визначає лише момент завершення переказу. Таким є момент зарахування суми переказу на рахунок отримувача. Це свідчить про те, що проект названого Закону готували в Національному банку з орієнтацією на виконання ним своїх функцій. Тому в цьому Законі і йдеться про те, коли переказ грошей є завершеним. Розробників законопроекту зовсім не цікавив розподіл цивільно-правових обов'язків між учасниками переказу грошей, тому момент виконання платником грошового зобов'язання при безготівкових розрахунках цей Закон не визначає.

І все ж у Цивільному кодексі ми знаходимо одне положення, в якому чітко визначається момент виконання грошового зобов'язання. Відповідно до ч. 3 ст. 1049 ЦК «позика вважається повернутою в момент передання позикодавці речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що пози-

чалася, на його банківський рахунок». Перша частина цитованого законодавчого положення стосується, зокрема передання в порядку повернення позики готівкових коштів (мається на увазі, що гроші, що передаються готівкою, є речами, визначеними родовими ознаками). Друга частина цитованого законодавчого положення стосується безготівкових розрахунків. Отже, до зарахування грошової суми, перерахованої через банки позичальникові в порядку повернення позики, на поточний рахунок позичальника в банку, що його обслуговує, позика відповідно до ч. 3 ст. 1049 ЦК не може вважатись повернутою.

Можна було б стверджувати, що це законодавче положення, чинність якого не виходить за межі позики, слід застосовувати за аналогією з метою визначення моменту виконання будь-яким платником будь-якого зобов'язання. І така думка в науці висловлювалась у науці. В. А. Белов стосовно ч. 3 ст. 818 ГК РФ, яка в частині того, про що тут йдеться, за змістом є тотожною ч. 3 ст. 1049 ЦК України, пише, що вона за аналогією має бути поширена на всі грошові зобов'язання: такі мають вважатись виконаннями з моменту зарахування грошової суми на банківський рахунок кредитора [3, 25]. Але ця думка видається неприйнятною з огляду на принцип верховенства права. Більше того, цей принцип за відповідних умов може виключити застосування ч. 3 ст. 1049 ЦК навіть і до зобов'язань позики.

Звичайно, загальні міркування, що ґрунтуються на положеннях цивільного законодавства про договори зобов'язання і відповідальність, не можуть конкурувати із спеціальним правилом ч. 3 ст. 1049 ЦК. Але ж ці міркування хотілось би навести. Суть справи полягає в тому, що особи-одержувачі платежів самі вибирають собі банки, які їх обслуговують, а ризик невдалого вибору банку ч. 3 ст. 1049 ЦК покладає на платників. Це – вочевидь несправедливо. Правда, абзац третій ч. 32.2 ст. 32 Закону «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» надає платникові право на відшкодування банком, що обслуговує отримувача, шкоди, заподіяної внаслідок порушення цим банком строків завершення переказу. Це правило, абстрактно розмірковуючи, позбавлене будь-якої логіки. Отримувач грошових коштів вибрав для себе особу (банк), якій доручив отримувати кошти, що поступають від платників, і зарахувати на його поточний рахунок, відкритий, зокрема для таких цілей. Неналежне виконання цієї особою (банком) зазначених обов'язків тягне застосування отримувачем коштів до банку санкцій у вигляді сплати пені в розмірі 0,1 відсотка суми простроченого переказу за кожен день прострочення. Ця пеня не може перевищувати 10 відсотків суми переказу. Проте договором може бути погоджений і більший розмір пені за кожен день прострочення і більший граничний розмір пені. Відповідно до загальних правил цивільного законодавства сплата неустойки

не звільняє боржника, що припустився порушення зобов'язання, від обов'язку відшкодувати збитки. Різниця між ст. 624 ЦК і ст. 232 ГК полягає тільки у тому, що вони встановлюють різне співвідношення між неустойкою та збитками. Отже, права отримувачі є належне захищеними: він може стягнути пеню з банку. Він може стягнути пеню у випадку, коли банк прострочив завершення переказу грошей, що перераховані в порядку повернення позики, пеню, суму індексації заборгованості і процента річні з платника. На додаток до цього він не позбавляється права стягнути збитки як з платника (позичальника), так і з банку, що його обслуговує. Та обставина, що відсутня вина платника, не звільняє його від відповідальності, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 625 ЦК боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання.

Набагато менше захищеним є платник (позичальник). За ним законодавець визнає право на стягнення шкоди з банку, що обслуговує отримувача (позичодавця). Не говорячи про проблематичність стягнення шкоди (її доказування) взагалі, зауважимо також, що йдеться про стягнення шкоди з банку, який затримав зарахування отриманих коштів на поточний рахунок клієнта, тобто з банку, який є потенціальним банкрутом.

За викладених умов треба зробити висновок про те, що ч. 3 ст. 1049 ЦК не завжди можна застосовувати і до зобов'язань позики. Якщо йдеться про відносно невелику суму коштів, то з несправедливістю правової норми, встановленої ч. 3 ст. 1049 ЦК, слід змиритись: коли при тлумаченні правових норм і при здійсненні правосуддя занадто піклуються про справедливість, то забувають, що правові стандарти не можуть враховувати всієї специфіки конкретних відносин, а тому часто бувають несправедливими. Але замість повної справедливості вони дають членам суспільства інше благо – вони вносять правову визначеність у суспільні відносини. Тому з несправедливістю права слід боротись тільки тоді, коли правові норми є несправедливими не тільки вочевидь, а й грубо. Цей останній критерій буде підлягати застосуванню у випадках, коли банк не зарахував отриману ним суму на рахунок клієнта, якщо ця сума перерахована платником у порядку повернення позики і якщо ця сума є значною для платника.

Якщо ч. 3 ст. 1049 ЦК не завжди може бути застосована до зобов'язань позики, то тим більше вона не може бути застосована за аналогією до інших грошових зобов'язань. Отже, ч. 3 ст. 1049 ЦК є тим законодавчим положенням, яке не може бути застосоване для визначення моменту виконання боржником грошового зобов'язання.

У пошуках вирішення питання, про яке йдеться, звернемось до положення ч. 9 ст. 20 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхуван-

ня». Відповідно до цього положення днем сплати страхових внесків вважається (у разі перерахування сум строкових внесків у безготівковій формі з банківського рахунку страхувальника на банківський рахунок органу Пенсійного фонду) день списання установою банку суми платежу з банківського рахунку страхувальника незалежно від її зарахування на банківський рахунок органу Пенсійного фонду. Ст. 8 Цивільного кодексу не передбачає застосування до цивільних відносин у порядку аналогії права нормативно-правових актів, що не є актами цивільного законодавства. Проте, невизначеність стосовно моменту виконання грошового зобов'язання входить у суперечність з принципом верховенства права, який і може бути підставою для застосування до відносин щодо виконання цивільних грошових зобов'язань ч. 3 ст. 20 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в порядку аналогії закону. Все ж і цей варіант визначення моменту виконання цивільно-правового грошового зобов'язання видається неприйнятним. Справа в тому, що суті аналогії закону відповідає застосування за аналогією тільки тих правових норм, що не мають своєї специфічної мети. Правова норма, що встановлена ч. 9 ст. 20 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» має таку мету: держава встановила для платників внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування пільгу – взяла на себе ризик невиконання банками, що обслуговують платників зазначених внесків, обов'язку перераховувати на рахунок Пенсійного фонду кошти, що були списані з рахунку платника. Таку мету законодавець не може ставити при здійсненні правового регулювання цивільних відносин. Тому, ч. 9 ст. 20 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» не може застосовуватись при визначенні моменту виконання цивільно-грошового зобов'язання.

З урахуванням викладеного момент виконання цивільно-господарського зобов'язання слід визначити відповідно до загальних норм зобов'язального права. Платники, що виконують свої цивільні грошові зобов'язання шляхом безготівкових розрахунків, укладають з банками договори банківського рахунка, відповідно до яких банки беруть на себе, зокрема, обов'язок виконувати розпорядження клієнта про перерахування відповідних сум з рахунку. Невиконання банком цього обов'язку тягне відповідальність, встановлену ч. 32.2 ст. 32 Закону «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Немає будь-яких перешкод для застосування до банку, що припустився порушення свого зобов'язання перед клієнтом, відповідальності, передбаченої ст. 22, 623 ЦК, ст. 224, 225 ГК.

Проте виконання банком, що обслуговує платника, розпорядження останнього щодо перерахування коштів ще не означає, що платник виконав своє грошове зобов'язання перед кредитором, бо банк, в якому

банк, що обслуговує платника, відкрив свій кореспондентський рахунок, через який здійснюється розрахунок, також може припуститися порушення: гроші з кореспондентського рахунку банку боржника списати, а на кореспондентський рахунок банку – отримувача платежу не зарахувати. Питання про відповідальність банку, через кореспондентські рахунки інших банків у якому здійснюється розрахунок, перед банком платника і банком отримувача платежу в законодавстві України не вирішена, хоч і потребує свого вирішення. За відсутності нормативного вирішення цього питання воно має бути вирішене розумно, тобто відповідно до принципу верховенства права. Раз і банк платника і банк отримувача відкрили в третьому банку свої кореспондентські рахунки і уклали з останнім відповідні договори, обидва названі банки рівною мірою повинні відповідати за неспроможність третього банку, що списав кошти з кореспондентського рахунку банку платника і не зарахував їх на кореспондентський рахунок банку отримувача платежу. В. А. Белов з цього приводу висловив думку про те, що з точки зору «чистої теорії» грошове зобов'язання мало б вважатись припиненим в момент зарахування коштів на кореспондентський рахунок банку, що обслуговує одержувача платежу [3, 25]. Ця думка є правильною стосовно випадків, коли виключається неплатоспроможність третього банку, через кореспондентські рахунки банку платника і банку одержувача, в якому здійснюються розрахунки. Таке має місце, коли в Україні розрахунки здійснюються через кореспондентські рахунки банків у Національному банку України. Але ж ч. 27.1 ст. 27 Закону «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» передбачає можливість здійснення міжбанківських розрахунків через кореспондентські рахунки банків не тільки у Національному банку України, а й в інших банках, неплатоспроможність яких не виключається. Стосовно таких випадків визначення моменту виконання грошового зобов'язання, запропоноване В. А. Беловим, є неприйнятним.

Викладене дає підстави для **висновку** про те, що положення цивільного законодавства України, що стосуються визначення строку (терміну) виконання цивільних грошових зобов'язань потребують удосконалення. Потребує деякого коригування судова практика застосування таких законодавчих положень.

Подальших наукових досліджень потребують правила, що стосуються строків (термінів) виконання окремих видів цивільних грошових зобов'язань та визначення моменту їх виконання.

Література:

1. Подцерковный О. П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине / О. П. Подцерковный. — Одесса: Негоциант, 2005. — 308 с.
2. Подцерковный О. П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики / О. П. Подцерковний. — К.: Юстініан, 2006. — 424 с.

3. Белов В. А. Денежные обязательства / В. А. Белов. — М.: Новая правовая культура, 2007. — 196 с.

Карабань Я. А. Срок (дата) исполнения денежного обязательства

Аннотация. В статье анализируются положения действующего законодательства Украины, которые определяют сроки (сроки) выполнения гражданских денежных обязательств и порядок определения момента их исполнения. Обосновывается необходимость изменения законодательного положения, определяет момент исполнения обязанности возврата займа, и установление общих правил об определении момента исполнения денежного обязательства, которые распространялись бы на все виды гражданских денежных обязательств.

Ключевые слова: денежные обязательства, срок исполнения, момент выполнения, заем, банковский счет.

Karaban Y. Period (date) performance of a monetary obligation

Summary. The paper presents the results of research on deadlines liabilities according to Civil legislation of Ukraine. By mainly focusing on two important topics: 1) prescribed by law to deadlines that apply to liabilities, 2) definition of the implementation of the liability. The aim of the paper is the development of theoretical positions that can be a basis of proposals for improving the application of the relevant statutory provisions, and for making the necessary changes to the legislation.

Keywords: bond, obligation, mutual commitment, deadline, time of execution, the payer and the payee.